Neca Jovanov

A SZOCIALISTA ÁLLAMNAK AZ IDŐSZERŰ JUGOSZLÁV TÁRSADALOMBAN JELENTKEZŐ PROBLÉMÁI*

— a szerző nyílt párbeszéde —

A modern állam problémáiról több módon lehet írni — egy vagy több tudomány nézőpontjából kiindulva, írni lehet a korszerű állam egy vagy több meghatározott típusáról, írni lehet a korszerű állam problémáiról általában (tehát időtől és tértől függetlenül), de ugyanígy lehet írni egy konkrét állam problémáiról is. Természetes, hogy ezek a különféle megközelítési módok nem zárják ki egymást. Ellenkezőleg: komplementárisak lehetnek és mint ilyenek, nyílt párbeszédre serkentenek. Én azt az utat választottam, hogy eléggé szokatlan módon írjak a szocialista állam problémáiról a mai jugoszláv társadalomban. Választásomat a jugoszláv társadalmi helyzet folyamatos multiplikációja indokolja, melyben mind nehezebb azonosítani az államot, ugyanilyen nehéz megtalálni a jelenlegi helyzet bonyolultságából kivezető utat, mely túlmutatna az állam, mint „a társadalom felett álló erő" minden formáján. Célom az, hogy az elméleti felkészültségem szabta határokon belül azonosítsam nemcsak a klasszikus formában megjelenő szocialista állam problémáit, hanem azoknak a szituációknak a bonyodalmait is, melyek közvetlen kapcsolatban állnak az állammal és amelyekkel kapcsolatosan egyedül a nyílt párbeszéd ígéri a kommunista és munkásmozgalom értékei megvalósításához vezető út feltárásának elemi lehetőségét. Jóllehet a szövegben nem sok szó esik magáról az államról, mégis foglalkozik az állam problémáival és a velük kapcsolatos nyílt párbeszédért száll síkra.

I.

A SZOCIALISTA FORRADALOM FOLYAMÁN ÉS A FEGYVERES HARC BEFEJEZÉSE UTÁN MEGTEREMTETT SZOCIALISTA ÁLLAM VALÓS TERMÉSZETÉNEK AZONOSÍTÁSA

A munkásosztály a többi elnyomott réteggel együtt és a kommunista párt, mint a munkásosztály forradalmi magva, a szocialista forradalom-

* Időközben megjelent a Socijalizam 1980. évi 7—8. számában.

ban mindenekelőtt a *politikai hatalom* birtokába jutott. Ezek szerint a létrehozott szocialista állam mint a kommunista párt formális és tényleges hatalma, a politikai hatalom erejével hajtotta végre a termelőeszközök, a pénzintézetek, a kereskedelem államosítását, a földreformot és ezáltal a termelőeszközök tulajdonosává vált. A párt formális és valós hatalomként olyan társadalmi szerkezetet hozott létre, mely felett a párt és az állam uralkodott, önmaga — a párt és az állam — alá rendelve azt. A politikai, gazdasági és összuralom létrejöttének ilyen egymásutániságából és az állam mint „a társadalom felett álló erő" megvalósulásából az a — nem formális logikai, hanem lényegi — probléma következik, vajon az állam elhalása folyamatának, mint a párt tényleges hatalma szimbólumának, a párt és az állam politikai hatalmi monopóliuma lerombolásával kell-e elkezdődnie, vagy pedig ennek a folyamatnak a termelőeszközök feletti tulajdon területéről kell kiindulnia. Emiatt először egy elméleti probléma megvitatását tartom szükségesnek, amely probléma, igaz, nem új, mégis számtalan körülmény indokolja újbóli megvitatását. Két okból is indíttatva érzem magam e — később kifejtendő — probléma felvetésére; a két ok két tény, mely a több évi megállapítások ellenére is közvetlen ellentétben áll a hivatalos politikai álláspontokkal. Ezek a tények a következők: először, a Jugoszláv Társadalmi Könyvviteli Szolgálat viszonylag hosszú ideje konstatálja többleteszközök jelenlétét a bankoknál, a különböző szintű társadalmi-politikai közösségeknél, az önigazgatási érdekközösségeknél, a vagyon- és személybiztosítási közösségeknél, a külkereskedelmi és hasonló tevékenységű szervezeteknél és közösségeknél, és másodszor, úgyszintén a Jugoszláv Társadalmi Könyvviteli Szolgálat, valamint más szövetségi szervek (például a Szövetségi Tervhivatal) elemzései alapján megállapítható, az állammal kapcsolatos nyílt párbeszéd szempontjából rendkívül nyomós érv, hogy a gazdaság, és kiváltképp a termelő gazdasági tevékenységek újratermelési képessége — szintén hosszú ideje — az egyszerű újratermelés szintjén mozog. Ez azt jelenti, hogy a munkások önigazgatása, különösen a termelő gazdasági ágazatokban, a jövedelem megteremtésére korlátozódik, amely jövedelem azután egy jól bejáródott, és — hangsúlyozom — jogi szempontból teljesen legális úton átömlik az önállósult hatalmi központokba — az állam és más közvetítő intézmények lényeges politikai és gazdasági hajtóműveibe, úgy, hogy a termelő gazdaság munkásönigazgatásának anyagi alapja már több mint egy évtizede többé-kevésbé az egyszerű újratermelés szintjén rekedt. Ez a két tény országos szinten mutatkozik így, ha országos átlagra hozzuk az adatokat, ami azt jelenti, hogy nagy eltérések is vannak, valamint, hogy az átlagra hozás csak viszonylagos értékű, mint amilyen viszonylagos értéket kapunk mindig, valahányszor társadalmi jelenségeket átlagosítunk.

A problémát a fenti tények alapján a következőképpen fogalmaznám meg: vajon a politikailag és önigazgatásilag szervezett munkásosztály a társultmunka-szervezetekben képes lesz-e uralkodóvá válni a jugoszláv

társadalom politikai színpadán, minden önigazgatási, politikai és állami szervezet, a közösségek és intézmények felett, a társadalom teljessége felett, ha előzőleg a társultmunka-alapszervezetekben a létrehozott értékek egésze, valamint a társadalmi újratermelés folyamatai felett uralkodóvá vált, vagy fordított a helyzet, hogy a munkásosztálynak először politikai hatalmat kell biztosítania az összes önigazgatási, politikai, pénzügyi és állami intézmények, szervezetek és közösségek felett, mégpedig a társadalom politikai, állami és önigazgatási szervezeteinek összes horizontális és vertikális vonalán, és csak ez után, a *politikai* hatalom erejével végzi el a termelőeszközök társadalmasítását, munka- és életfeltételei és eredményei feletti hatalomra jutást, hogy uralkodóvá váljon a létrehozott értékek, a társadalmi újratermelés folyamatainak alakításában. Az így megfogalmazott probléma nem formális természetű. Ez éppen az idézett két tényből következik, illetve abból az állandó gazdasági fölényből, mely a politikai-területi szervezeteknek, közösségeknek és intézményeknek a társultmunka-szervezetek munkásai feletti, de különösen jövedelmük feletti politikai hatalmon alapul, illetve abból következik. Szemmel látható, hogy a politikai-területi szervezetek, közösségek és intézmények, politikai hatalmuk erejével döntő hatással vannak a létrehozott értékek elosztására, az értékek létrehozásának feltételeire (közgazdász-nyelven: a gazdálkodás feltételeire), tehát a társultmunka-szervezetek munkásai önigazgatásának gazdasági hatalma adagolására is, ez pedig egyidejűleg a termelő gazdaság újratermelési képessége és az ott dolgozók önigazgatása anyagi alapjának adagolását is jelenti. Hangsúlyozom, hogy az állam, illetve a társadalmi-politikai vagy más politikai-területi közösség, szervezet és intézmény formálisan nem rendelkezik a termelőeszközökkel mint fizikai tárgyakkal, de nyilvánvaló, hogy a társultmunka-szervezetek dolgozói feletti politikai fölényüket nagyon hatékonyan alakítják át gazdasági pozíciójuk erősítésére, a termelő gazdasági társultmunka-szervezetek dolgozói és az általuk megvalósított jövedelem felett. Az így megfogalmazott probléma megvitatását azért is szorgalmazom, mert egy hagyományos és bejáródott tézis szerint az önigazgatásilag szervezett munkásosztály a társultmunka-szervezetekben képes megszerezni a hatalmat vagy pontosabban: uralkodóvá válni a jugoszláv társadalom összes politikai-területi, politikai, állami, pénzügyi és egyéb intézményei, közösségei és szervezetei felett, ha előzőleg úrrá lesz a társultmunka-szervezetek összbevétele, jövedelme és tiszta jövedelme felett. A több évre visszamenő tapasztalatok indítanak arra, hogy ezzel ellentétes véleményt nyilvánítsak, és ezzel kapcsolatban nyílt párbeszédet kezdeményezzek. Tudatában vagyok annak, hogy az általam megfogalmazott dilemma túlontúl is leegyszerűsített, egy egységes történelmi folyamat formálisan két egymást kiegészítő részre lett bontva. Valószínűleg jobb volna, ha elméleti nézőpontból, de mellőzve a tapasztalatokat és a jelenlegi gyakorlatot, olyan tételt állítanánk fel, hogy a munkásosztálynak a létrehozott értékek és a jugoszláv társadalom politikai színpada (szerkezete) feletti

úrrá válása egységes történelmi folyamat, és hogy elméletileg aligha védhető meg az általam megfogalmazott problémamegoldás, mely a vagy-vagy dilemmára vezethető vissza. Elméletileg minden bizonnyal elfogadhatóbb az is-is dilemma.

II.

A MUNKÁSOSZTÁLY ÖNMAGA FELSZABADÍTÁSÁRA IRÁNYULÓ TÖMEGES, POLITIKAILAG SZERVEZETT FORRADALMI *MOZGALMA* ÉS AZ ÖNIGAZGATÁS MINT A MUNKÁSOSZTÁLY URALMÁNAK INTEGRÁLIS TÁRSADALMI RENDSZERE, A TERMELŐESZKÖZÖK TÁRSADALMI TULAJDONÁN ALAPULÓ TÁRSADALMI *BERENDEZÉS** EGYMÁS KÖZÖTTI VISZONYA, A MOZGALOM ÉS A TÁRSADALMI REND VISZONYA, ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY URALMÁT FENYEGETŐ KÉT VESZÉLY (A HATALMÁTÓL MEGFOSZTOTT BURZSOÁZIA ÉS SAJÁT BÜROKRÁCIÁJA) LEHETSÉGES ELEMZÉSE

Az önigazgatás mint a munkásosztály uralmának integrális társadalmi rendszere, mint *berendezés*, akkor és csak olyan mértékben jöhet létre, amilyen mértékben a munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges politikailag szervezett társadalmi *mozgalma* és a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló tényleges önigazgatási termelőviszony jogilag és politikailag intézményesül — amikor berendezéssé, hatalmi rendszerévé válik. Ez azt jelenti, hogy egyfelől az önigazgatás mint a munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges, politikailag szervezett *mozgalma* és mint tényleges önigazgatási termelési viszony, másfelől az önigazgatás mint a munkásosztály uralmának integrális társadalmi rendszere, mint *berendezés* közé nem helyezhető egyenlőségjel. Az első esetben *mozgalomról* van szó, történelmi folyamatról, melynek hordozója a politikailag szervezett munkásosztály, tényleges önigazgatási termelési viszonyokról, melyek dinamikusak, élők, állandó mozgásban levők, változóak, a második esetben pedig a munkásosztály uralmának rendszeréről, *berendezésről*, mint viszonylag statikus jelenségről.

Ez szükségszerűen magában hordozza a vitát arról a viszonyról, mely a munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges, politikailag szervezett forradalmi mozgalma és a munkásosztály uralmának a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló társadalmi rendszere (berendezés) között fennáll — röviden: a mozgalom és a berendezés viszonya.

* A szerbhorvát nyelvben a sistem és a poredak szavak jól elkülöníthetők, ezzel szemben a magyar nyelvben a rendszer és a rend annyira közeli hangzású alakzatok, hogy a szövegben a biztosabb elkülönítés érdekében a poredak szót berendezésnek (társadalmi berendezés értelemben) fordítjuk — a fordító megjegyzése

1) A szocialista forradalom fegyveres szakaszának befejezése után két veszély fenyegeti a munkásosztály uralmát — a hatalmától megfosztott burzsoázia és saját bürokráciája részéről

Erre a dilemmára annak a kettős veszélynek az elemzésével kísérlek meg választ adni, mely a munkásosztály uralmát a szocialista forradalom fegyveres szakaszának befejezése után fenyegeti. A marxizmus klasszikusai felhívták a figyelmet, hogy a szocialista forradalom befejeztével a munkásosztályra két veszély leselkedik — a hatalmától megfosztott burzsoázia és a saját bürokráciája részéről. Egyikről is, másikról is meggyőződhettünk mindazon országokban, melyekben szocialista forradalmat hajtottak végre vagy más módon döntötték meg a burzsoázia uralmát.

A hatalmától megfosztott burzsoázia minden szocialista forradalom esetében maga vagy külső segítséggel, minden eszközt felhasználva törekszik arra, hogy visszaszerezze korábbi termelőeszközeit, visszaállítsa megdöntött uralmát a társadalom felett. Ezzel a munkásosztály uralmát, illetve a szocialista forradalom vívmányait veszélyezteti. Nem felesleges itt rámutatni arra, hogy egyes országok esetében a hatalmától megfosztott burzsoáziával vívott fegyveres és politikai harc súlyosabb volt és hosszabb ideig tartott, mint maga a szocialista forradalom fegyveres szakasza vagy a burzsoázia uralmának megdöntése más módon.

A munkásosztály uralmát fenyegető másik veszély, melyre szintén a marxizmus klasszikusai figyelmeztettek, az, mely a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegeti. Empirikus úton — sajnos — ennek a veszélynek a reális fennállásáról is meggyőződhettünk többékevésbé mindazon országok esetében, melyeket szocialista országoknak nevezünk. Ezen írás témájának természetéből következik, hogy nagy jelentőséget tulajdonítok a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély elméletileg feltehető és gyakorlatilag létrejöhető módozatai elemzésének. Kizárólag ilyen elemzés útján juthatunk el a *mozgalom* és a *berendezés* viszonyával kapcsolatos dilemma megválaszolásához.

Időbelileg minél távolabbra kerül a szocialista társadalom a szocialista forradalom fegyveres szakaszától, a munkásosztály uralmát a hatalmától megfosztott burzsoázia részéről fenyegető veszély folyamatosan csökken, és viszonylag rövid idő alatt, jóllehet nem minden nehézség nélkül, felszámolható. Ennek egyik oka, hogy az emberi életkor, így a hatalmától megfosztott burzsoázia tagjainak élete is korlátozott. Másként áll ezzel szemben a helyzet a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély tekintetében: amint a társadalom időben távolodik a szocialista forradalom fegyveres szakaszától, olyan arányban nő ez a veszély, emellett azzal is fenyeget, hogy tartóssá válik.

Ezzel azt akarom mondani, hogy a munkásosztály önmaga felsza-

badítására irányuló politikailag szervezett forradalmi és kommunista mozgalma drámaivá válik és a *mozgalomban*, valamint általában a társadalomban a helyzet bonyolultsága mértani haladvány arányában nő, miután a munkásosztály fegyveres szocialista forradalom útján vagy más módon megszerezte a hatalmat. Soha többé nem állnak szemben olyan világosan felismerhető frontok (szemben álló osztályok) a harcban, melyben a katonák lövészárkaikból és erődítményeikből (osztály-álláspontok és osztályérdekek) tüzelnek a könnyen felismerhető ellenségre (antagonisztikus összeütközésben levő osztályok). A „ha nem velünk, akkor ellenünk" jelmondatot, mely a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom idején egyértelmű, és alkalmazható volt, a szocialista forradalom fegyveres szakaszának lezárultával végleg és visszavonhatatlanul — jóllehet bizonyos szentimentalizmussal — el kell hagyni. A világosan megkülönböztethető frontok is — az antagonisztikus összeütközésben levő osztályok —, melyek annyira jellemzőek a forradalmat megelőző izzásra és a forradalom időszakára (véglegesen és visszatérhetetlenül) eltűnnek a szocialista állam létrehozása után, az állam elhalásának és az önigazgatás megvalósulásának történelmi folyamatában. Ebből a bonyolult helyzetből, mely a munkásosztály uralomra jutását követi, lehet kiutat találni, de sok előre nem látható, váratlan drámai fordulattal, a „forradalmi romantika" és a szocializmus, kiváltképp az önigazgatás idillikus képzetének lerombolásával, jóllehet a tudat mélyén olyan elképzelést dédelgetünk, hogy az egy konfliktusmentes társadalom, melyben nincsenek összeütközések, ahol mindenki mindenkivel egyetért, hiszen az önigazgatású társadalomban megvalósult a teljes szociális igazság és a társadalom tagjainak egyenlősége.

Az említett két veszéllyel kapcsolatban arra mutatok rá, hogy a hatalmától megfosztott burzsoázia részéről fenyegető veszély objektíve *múló* veszélyként létezik. A saját bürokráciája részéről megnyilvánuló veszély ezzel szemben kezdetben csak embrionális állapotban van, tehát *növekvő* veszély. A kétféle veszély ilyetén megkülönböztetését rendkívül jelentősnek tartom, mivel az elméletileg is, reálisan is fennálló osztályösszeütközés a munkásosztály, a párt és a szocialista állam — egyrészt, másrészt a hatalmától megfosztott burzsoázia között, előbb vagy utóbb a munkásosztály és saját bürokráciája közötti összeütközésbe megy át. Sor kerül-e egyáltalán erre a szerepcserére és mikor, nagyrészt az erőviszonyoktól függ, de méginkább attól, hogy azok a forradalmárok, akik megvívták a fegyveres szocialista forradalmat, mennyiben tudnak ellenállni a későbbiekben leírandó csapdáknak és megpróbáltatásoknak, hogy kikerülve a csapdákat és legyőzve a megpróbáltatásokat, meg tudják-e őrizni a szocialista forradalom vívmányait, sőt képesek lesznek-e ennél is tovább menni és a szociális forradalom hordozóivá válni — annak a történelmi folyamatnak, mely nem ledönti, hanem fokról-fokra lerombolja azt a társadalmat, melyben a „szükségszerűség birodalmának" különböző formái uralkodnak, létrehozva ezzel egyidejűleg, azaz nem egy meghatározott vagy korlátozott határ-

időben a „szabadság birodalmát"; ez az a folyamat, melyben egyik embernek a másik feletti uralma minden egyes formáját felváltja „a termelés tárgyainak és folyamatainak irányítása".

Ebből a nézőpontból úgy találom, hogy az igazi forradalmárok nem azok, akik akkor indulnak el a fegyveres szocialista forradalom útján, a munkásosztály egészének autentikus érdekeiért és történelmi szerepének megvalósításáért vívott harcban, amikor „bilincseiken kívül más veszíteni valójuk nincs", hanem inkább azok, akik ugyanígy küzdenek a munkásosztály egészének autentikus érdekeiért és történelmi szerepének megvalósításáért, jóllehet tudatában vannak, hogy ebben a harcban (a szociális forradalomban) igenis van mit veszíteniük — anyagi és egyéb előjogaikat, melyekhez funkciójuk révén jutottak, függetlenül tényleges és megvalósult szellemi és akciós adottságaiktól, melyek képessé teszik őket élcsapatbelivé válni, tehát forradalmárok a szociális forradalom megvalósításának folyamatában is.

A vita témájára nézve fontosnak találom megkísérelni azonosítani azon veszélyek megjelenési formáit, melyek a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegetik, miután a szocialista forradalom fegyveres szakasza véget ért, illetve más módon megdöntötték a burzsoázia uralmát és létrehozták a szocialista államot.

2) A munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély négy formájának (alakjának, módjának) megjelenése

A munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély első és legdurvább formája akkor következik be, amikor a munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges szervezett politikai forradalmi *mozgalma* jogilag és politikailag teljes egészében intézményesül és ezáltal *berendezéssé*, hatalmi rendszerré alakul, vagyis amikor a berendezés „elnyeli" a mozgalmat. Ebben az esetben a kommunista párt minden rendelkezésére álló „hajtóerejét", minden energiáját a rendszer (berendezés) megszilárdítására, stabilizálására — valójában: megcsontosítására használja fel. Miután a mozgalom és a berendezés ez utóbbiban azonosul, a társadalomban olyan állapot alakul ki, melyet a marxizmus klasszikusai a következőképpen kvalifikáltak: „Amikor a proletariátus diktatúrája az állam- és a pártapparátusban (berendezésben) — (N. J. megjegyzése) testesül meg, akkor ez objektíve azt jelenti, hogy a proletariátus feletti diktatúrává alakult." Ez esetben előbb-utóbb sor kerül a munkásosztály és saját bürokráciája közötti osztályösszeütközésre, amit rendszerint a hazai vagy külső — katonaság és rendőrség fegyveres erejére támaszkodva oldanak meg. Ilyen összeütközésekre már több szocialista államban sor került. Ezeknek az összeütközéseknek a főszereplői a munkásosztály és saját bürokráciája voltak. A munkásosztály és saját bürokráciája közötti összeütközés kimenetelének elméleti lehetőségei a következők:

(1) A munkásosztály megmozdulásának elfojtása, a (politikai, álla-

mi, gazdasági) bürokrácia győzelme, a — saját, illetve egy vagy több külország — fegyveres erőinek (katonaság, rendőrség) hatékony közreműködésével,

(2) a munkásosztály győzelme saját bürokráciája, a bürokratizálódott berendezés, az állam és a párt felett,

(3) kompromisszum az összeütközésben részt vevő felek — a munkásosztály és saját bürokráciája — között,

(4) az ellenforradalmi erők győzelme, melyek akciójukat úgy építették be a munkásosztály és saját bürokráciája közötti összeütközésbe, mintha az ellenforradalmárok — legalábbis látszólag — a munkásosztály oldalán állnának.

A munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély beteljesedésének iskolapéldája a sztálinizmus néven ismert társadalmi rendszer. Éppen ezért, én a sztálinizmus kialakulásának példáján kísérlem meg megmagyarázni a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszélynek ezen legdurvább és a szocializmusra nézve legvégzetesebb formája létrejöttének forrásait.

Az októberi szocialista forradalom előkészítése idején és közvetlenül a fegyveres harc befejezése után a politikai, katonai, rendőri és gazdasági hatalom kisszámú ember kezében összpontosult, akik a forradalom élén álltak. Ehhez hozzáfűzném, hogy közvetlenül az októberi forradalom fegyveres szakaszának befejezése után a politikai, katonai és gazdasági hatalom szédületes gyorsasággal koncentrálódott egy kisszámú párt-, katonai, rendőrségi és állami tisztségviselőből álló perszonális unió kezében, ezáltal létrejött egy centralisztikus hatalmi rendszer, mely akkor *szükségszerű* volt, hogy a külső intervenció által hatékonyan támogatott belső ellenforradalmárokkal szemben megvédje az októberi forradalom vívmányait. A társadalmi hatalomnak erre a koncentrációjára a kisszámú párt-, katonai és állami tisztségviselő perszonális uniójának abszolút hatalmára szükség volt annak a veszélynek a felszámolásához, melyet a marxizmus klasszikusai úgy fogalmaztak meg, mint a munkásosztály uralmát a szocialista forradalom után a hatalmától megfosztott burzsoázia részéről fenyegető veszélyt.

Ekkor kerül olyan helyzetbe ez a centralizált társadalmi hatalom, a kisszámú párt-, katonai és állami tisztségviselő perszonális uniója, amely *csapdát és próbatételt* rejt magában. Azok a forradalmárok, akik az októberi forradalom eszmei és forradalmi magvát képezték, sikerrel védték meg a forradalom vívmányait mind a Szovjetunió belső ellenforradalma, mind a külső katonai és politikai intervenció ellen. Hangsúlyozom, hogy a társadalmi hatalom, az abszolút uralom olyan koncentrációja ez, a kisszámú párt-, katonai, állami és rendőrségi tisztségviselő perszonális uniójában, mely az októberi forradalom vívmányai megvédésének feltétele volt. Most viszont csapda és próbatétel helyzete áll elő az egész rendszer és a kisszámú párt-, állami és katonai tisztségviselő perszonális uniója számára, amely csapda és próbatétel elemzése, véleményem szerint történelmi jelentőségű. A dilemma lényege tehát az

volt, hogy a politikai, katonai és gazdasági hatalomnak ez a centralisztikus rendszere, azaz a kisszámú magas tisztségviselő perszonális uniójának abszolút hatalma megmarad-e a társadalmi rendszer *tartós* formájaként, vagy megszűnése elkezdődik abban a pillanatban, amikor felszámolja a munkásosztály uralmát a hatalmától megfosztott burzsoázia és a külső intervencionisták részéről fenyegető veszélyt, azaz, amikor megvédte az októberi forradalom vívmányait a külföldi intervenció által támogatott ellenforradalommal szemben. Ezt a próbatételt és ezt a csapdát egyetlen kommunista és munkásmozgalom sem tudta teljes egészében megkerülni, sem felülkerekedni rajta. Sztálin éppenséggel bele is esett ebbe a csapdába és az átmenetileg szükségszerű centralisztikus rendszert a politikai hatalmi rendszer tartós formájává tette, a kisszámú legmagasabb tisztségviselő perszonális uniójának abszolút hatalmává, és ennek megfelelően tartóssá tette a termelőeszközök állami tulajdonát, ami a társadalmi tulajdon alacsonyabb rendű formája. A *mozgalom* és a *berendezés* vizonyának dilemmájára ez esetben azt a megoldást találták, hogy a mozgalom teljes egészében átment a berendezésben, mint a központosított társadalmi rendszer tartós formájába — a párt és az állam abszolút uralmába —, melyet a kisszámú párt-, állami, katonai és rendőrségi tisztségviselő perszonális uniója személyesít meg. Ezen a ponton jön létre és ebből fejlődik ki a munkásosztály uralmát fenyegető másik veszély, melyről a marxizmus klasszikusai mint lehetőségről (tehát nem mint szükségszerűségről) beszéltek: a munkásosztály uralmát a szocialista forradalom fegyveres szakaszának befejezése után *veszélyeztetheti* — engedjék meg, hogy kimondjam: *megsemmisítheti* — saját bürokráciája. Tekintettel arra, hogy a mozgalom teljes egészében a berendezésbe ment át, hogy a teljes hatalom a kisszámú párt-, állami, katonai és rendőrségi tisztségviselő perszonális uniójában összpontosult, továbbá, hogy a központosított politikai hatalmi rendszer, a pártnak és az államnak a kisszámú, legmagasabb tisztségviselők perszonális uniójában megtestesült abszolút uralma *tartós megoldásként* jött létre, ezzel valóssá vált a munkásosztály saját bürokráciája részéről fenyegető veszély. Ugyanis a centralisztikus rendszer és a politikai, gazdasági, katonai és rendőri hatalom, tehát az abszolút hatalom túlzott koncentrációja és kisszámú politikai, állami, katonai és rendőrségi tisztségviselő perszonális uniójában, amely tisztségviselők előzőleg megvédték az októberi forradalom vívmányait, hogy később ők maguk, fenntartva abszolút hatalmukat a társadalom — mind a társadalom egésze, mind pedig annak minden egyes szegmentuma — felett, kérdésessé tegyék ugyanezeknek a vívmányoknak a fennmaradását és hosszú időre lelassítsák, vagy visszavessék (lehetetlenné tegyék) a szociális forradalmat, mint a „szükségszerűség birodalmaként" létező társadalomnak a „szabadság birodalmába" való átalakulása történelmi folyamatát.

A marxista irodalomban uralkodó nézet, hogy a burzsoázia politikai hatalma a termelőeszközök feletti tulajdonból következik. A fegyveres szocialista forradalom után létrejött társadalom esetében ezzel

szemben — véleményem szerint — a dolgok sorrendje fordított. A munkásosztály, szociális és eszmei szövetségeseivel együtt, és a kommunista párt, mint forradalmi mag, szellemi és akciós élcsapata, a szocialista forradalom útján először a *politikai* hatalmat szerezte meg, létrehozva a szocialista államot, és ezután, a szocialista államban megtestesült politikai hatalom erejével hajtja végre a termelőeszközök, bankok, kereskedelem államosítását, az agrárreformot stb. Tehát a munkásosztály és a párt a megszerzett *politikai* hatalom birtokában, amit a szocialista állam személyesít meg — éppen ezért a szocialista állam, a munkásosztály nevében — válik a termelőeszközök birtokosává és a kisszámú párt-, állami, katonai és rendőrségi tisztségviselő perszonális uniója a politikai hatalom erejével nemcsak a gazdasági, hanem a teljes társadalmi hatalom birtokába is jut. A sztálinizmus esetében először a párt és az állam abszolút politikai hatalmát hozták létre, melyet a kisszámú legfelsőbb párt-, állami, katonai és rendőrségi tisztségviselő perszonális uniója személyesít meg. Ezek először a népgazdaságot rendelik maguk alá — a szocialista állami tulajdont teszik a tulajdonviszonyok uralkodó formájává —, később az egész társadalmat. A dolgok ilyen egymásutániságából erednek a többi következmények. Mindenekelőtt az, hogy ennek a politikai hatalomnak — a párt, az állam és a csúcson levők perszonális uniójának — a gazdaság feletti erőszakos magatartása lényeges jegy, nem pedig eltévelyedés. Ugyanígy ennek a politikai hatalomnak hasonló uralma a munkásosztály felett sem a sztálinizmus szégyenfoltja, amint egyesek gondolják, hanem ez is lényeges jegy. Hangsúlyozom, és ezt fontosnak tartom: először a párt és a szocialista állam — valójában a legmagasabb tisztségviselők perszonális uniója — abszolút *politikai* hatalma jön létre, mint a politikai hatalmi rendszer formája, a gazdaság és saját szociális forrása a munkásosztály — feletti erőszak nem a sztálinizmus deformációja, nem is a sztálinizmus szégyenfoltja, hanem lényeges ismérve, pontosabban: annak a politikai hatalmi rendszernek sajátossága, melyet a politikai terminológiában sztálinizmusnak nevezünk.

A sztálinizmus tehát először az októberi forradalom vívmányait tette kérdésessé és lelassította, illetve viszonylag hosszú időn át lehetetlenné tette (visszavetette) a szociális forradalom történelmi folyamatának — egyébként a fegyveres szocialista forradalom logikus folytatásának — radikálisabb megnyitását. Ez alatt az erőszak is értendő, az októberi forradalom részvevőinek politikai és fizikai likvidálása, mint akik potenciális veszélyt jelentenek Sztálin személyes hatalmára és a párt-, állami és katonai tisztségviselők perszonális uniójában összpontosult hatalomra, azután mindazok politikai és fizikai felszámolása, akik esetleg még megoldásokat, alternatívákat kínálhattak fel a sztálinizmus és Sztálin, valamint állandóan változó munkatársai teljhatalma helyett.

Ez az a csapat és próbatétel, amely a kommunista és munkásmozgalomra vár a szocialista forradalom megvívása után, és amelynek elemzése történelmi jelentőségű lehetne. Hangsúlyozom, hogy ez a csap-

da és próbatétel, melyet vázoltam, történelmi jelentőségű, mert ezt, véleményem szerint, egyetlen kommunista és munkásmozgalom sem tudta leküzdeni azok közül, melyek megvívták a szocialista forradalmat. Ez tulajdonképpen paradoxon: a forradalmárok kisebb vagy nagyobb csoportja megszervezi és megvívja a szocialista forradalmat, azután felszámolja a hatalmától megfosztott burzsoázia részéről fenyegető veszélyt, győzedelmeskedik az ellenforradalom és a külső intervenció felett — mindezt a párt-, katonai, állami és rendőri hatalom szédületes gyorsaságú koncentrációjával, a kisszámú tisztségviselő perszonális uniója keretében, miáltal egy átmenetileg szükségszerű központosított hatalmi rendszert, a párt és az állam — valójában a legmagasabb tisztségviselők — abszolút uralmát a társadalmi rend viszonylag tartós formájává merevítenek, mely lényegében egy professzionális és privilegizált irányító réteg abszolút hatalmának jegyeit viseli, amivel együtt jár, hogy maga teszi kérdésessé saját szocialista forradalma hagyományait, olyan berendezést hozva létre — a párt és az állam abszolút uralmát —, amely lelassítja, jelentősen kitolja a szociális forradalom történelmi folyamata radikálisabb megnyitásának lehetőségét.

Ez, véleményem szerint, történelmi és egyetemes érvényű tapasztalat. Minden bizonnyal a sztálinizmus kínálja e paradox helyzet elemzésének legmegfelelőbb lehetőségét, de a probléma, melyről szó van, azért éppen a sztálinizmusra a legtipikusabb, mert itt alakult ki a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély legdurvább formája — az önmaga felszabadulására irányuló, politikailag szervezett forradalmi munkásmozgalom teljes egészében a berendezésbe ment át. Ezzel a sztálinizmus nemcsak hogy felszámolta a kommunista és munkásmozgalmat és viszonylag hosszú időn át meggátolta a munkásosztály történelmi érdekei és történelmi szerepe megvalósítását, hanem mindenekelőtt, hogy a munkásosztály, mint a szociális forradalom szubjektuma — nem pedig az állam és a párt az ő nevében — önmagát felszabadítva felszabadítsa az egész társadalmat és egyáltalán az embert, hogy a klasszikus osztálytársadalom felszámolásával megnyissa a szabad termelők társulásának történelmi folyamatát, melynek eredményeként a társadalom a „szükségszerűség társadalmának" viszonyaiból a „szabadság társadalma" viszonyaiba menne át.

Amennyiben a sztálinizmust, mint a mozgalomnak a berendezésbe való átmenete klasszikus példájának veszem, akkor teljes egészében alkalmazható rá a korábban már idézett megállapítás: „Ha a proletárdiktatúrát az állami és a pártapparátus személyesíti meg, úgy objektíve a proletariátus feletti diktatúrába megy át." Ennek a veszélynek a konzekvenciáit csak részben vázoltam. Egyrészt azért nem vezettem le őket, mivel többé-kevésbé közismertek, de meg is haladnák írásom terjedelmét. A sztálinizmus, mint a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető legdurvább veszély esetében a közismert mondást, „a forradalom felfalja saját gyermekeit", így lehetne módosítani: „a forradalom gyermekei felfalják saját forradalmuk vívmányait". Mind-

két megfogalmazás, de kiváltképp a második, akár a sztálinizmus szinonimája is lehetne, mivel kérdésessé tette az októberi forradalom vívmányait és hosszú időre visszavetette, lelassította a szociális forradalom megvalósításának radikálisabb folyamatát.

A sztálinizmussal kapcsolatban két fontos megjegyezni valóm van:

Először, ebben az írásban nem elemeztem egészében véve a sztálinizmust. Nem is voltak olyan ambícióim, hogy ezt itt megtegyem. Szándékom az volt, hogy rámutassak a sztálinizmusnak azokra az ismérveire, melyek a mozgalomnak a berendezéssé való maradéktalan átalakulását tanúsítják, a mozgalom és a berendezés teljes azonosulását a berendezésben, amit a kisszámú legmagasabb tisztségviselő személyesített meg, Sztálinnal a csúcson.

Másodszor, a sztálinizmus és a Szovjetunió jelenlegi társadalmi rendszerét semmiképpen sem lehet közös nevezőre hozni — közöttük jelentős különbségek vannak. Ebben az írásban a sztálinizmusról van szó, arról a korszakról, amire Sztálin abszolút uralma volt jellemző a Szovjetunióban, arról a társadalmi rendszerről, melynek Sztálin volt a létrehozója, állandóan változó munkatársaival együtt (akik a körülmények alakulásától függően néha valóban munkatársi, máskor a szó szoros értelmében alattvalói viszonyban voltak vele).

A munkásság uralmát a saját bürokráciája részéről fenyegető veszély másik formája, amikor *a berendezés felülkerekedik a mozgalmon.* Ez olyan társadalmi helyzet, amikor a társadalmi fejlődés kulcspozíciói a berendezés és annak intézményei közvetlen ellenőrzése alatt állnak, a mozgalom pedig — jóllehet formálisan létezik — a berendezésen és intézményein kívül marad, a társadalmi fejlődéssel kapcsolatos döntéshozatal perifériáján reked. Ez az a társadalmi helyzet, melyben a mozgalom formálisan létezik ugyan, de a társadalmi történések peremére szorult, mivel a berendezés olyan mértékben megerősödött, egyben meg is csontosodott, hogy társadalmi hatalmát tekintve felülkerekedett a mozgalmon. A mozgalom tehát csak formálisan létezik, mivel a berendezés uralja a társadalmi fejlődés kulcspozícióit. Ennek az állapotnak a megnyilvánulását a párt és a szakszervezet példáján szemléltetem, mivel a legközelebbinek találom.

A párt, e veszély kialakulása esetén a berendezés intézményei „előszobájába" szorul, energiáját saját belső politikai életére használja fel, önmaga „szervezeti-politikai felépítése" kérdéseivel foglalkozik, objektíve saját maga céljává, eszközévé, létezése értelmévé válik. Amellett, hogy önmagával foglalkozik, ezzel egyidőben vagy ezt követően a párt absztrakt határozatok, döntések, ajánlatok meghozatalába öli energiáját, valami való levelezést vagy személyes kommunikációt folytat a berendezéssel és intézményeivel, melyek a társadalmi fejlődés kulcspozícióit tartják. Ezzel magyarázható, hogy a párt viszonylag hosszú időn keresztül, többször hoz tartalmilag azonos, de elvont, a berendezést és intézményeit semmire sem kötelező dokumentumokat — rezolúciókat, határozatokat, ajánlatokat stb.

A szakszervezet még távolabb van a berendezéstől és intézményeitől ahhoz, hogy hatással lehessen a döntéshozatalra. Durván fogalmazva: ha azt mondtuk, hogy a párt a berendezés „előszobájába" szorult, akkor a szakszervezet éppenséggel az „udvaron" rekedt, és mint tudjuk, energiája nagyobb részét a munkások (de nem a vezetők) fizetéseire fordítja, mert ez hagyományosan az ő „munkaköre". Persze, a berendezés és intézményei is szívesen átengedik a fizetésekkel való foglalkozást a szakszervezetnek, mert ők maguk ezt meglehetősen népszerűtlen és „jelentéktelen" feladatnak tekintik. A másik terület, ahol a szakszervezet energiáját kimeríti, a szociális kérdések (télire való beszerzése, mezőgazdasági termékek és élelmicikkek biztosítása kedvezményes áron) és a hagyományos ünnepek (május 1., újév, március 8. stb.) megünneplése. A szakszervezet tehát még távolabb van a berendezéstől és intézményeitől, melyek a társadalmi fejlődés kulcspozícióiban vannak, ezáltal a fejlődés kulcskérdéseivel kapcsolatos döntéshozatalba való beleszólása is objektíve kevés, néha úgyszólván jelentéktelen.

Félreértés ne essék: itt nem a párt és a szakszervezet egészéről van szó, hanem a pártnak és a szakszervezetnek arról a részéről, mely objektíve kívül maradt nemcsak a berendezésen és intézményein, hanem a társadalmi fejlődés kulcskérdéseiről való tényleges döntéshozatalnak is a perifériájára szorult. Ezért nem lehet azzal érvelni, hogy vannak párt- és szakszervezeti tisztségviselők, akik formailag, jogilag és ténylegesen is helyet kaptak a berendezésben és intézményeiben, és akik azonosultak velük, elveszítve ezáltal párt- és szakszervezeti tisztségviselő jellegüket, mivel állami tisztségviselővé, illetve a berendezés és intézményei tagjává váltak. Ezért a pártról és a szakszervezetről, amelyek formálisan a mozgalmat alkotják, de amelyeken a társadalmi hatalom tekintetében a berendezés felülkerekedett, csak mint fennmaradt részről beszélhetünk, mint olyanról, amely nem azonosult a berendezéssel és intézményeivel. Ez a tény természetesen lényeges különbségekkel jár a társadalmi hatalom birtoklása tekintetében azon párt- és szakszervezeti tisztségviselők között, akik azonosultak a berendezéssel és intézményeivel és ténylegesen állami tisztségviselőkké váltak, és a párt, valamint a szakszervezet azon tagjai között, akik ténylegesen és formálisan is kívül vannak a berendezésen és intézményein.

A munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély harmadik formája a berendezés egyes intézményeinek állandó *egyenkénti* reprodukálása, amelyek olyan mértékben függetlenítik magukat a mozgalomtól és saját szociális forrásuktól, a munkásosztálytól, hogy a mozgalom egésze és a munkásmozgalom, vagy a mozgalom legfontosabb elemei és a munkásosztály egyes részei feletti bürokratikus hatalommá ferdülnek. Hangsúlyozom, hogy ez esetben a berendezés egyes intézményeinek állandó reprodukálásáról van szó, mint a munkásosztálytól elidegenült és függetlenné vált hatalmi központokról, nem pedig a berendezés egészéről. A mi esetünkben az ügyviteli bankokat és a Nemzeti Bankot sorolhatnánk közéjük, bizonyos mértékben egyes

önigazgatási érdekközösségek közgyűléseit, külkereskedelmi munkaszervezeteket stb. Ezekről az intézményekről és szervezetekről később még lesz szó.

A munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély negyedik formája akkor jön létre, amikor a berendezésnek azok az intézményei, közösségei és szervezetei, melyek elméletileg, politikailag és alkotmányjogilag munkásönigazgatásúak, olyan határozatokat hoznak, melyek következményeiket tekintve közvetlen összeütközésbe kerülnek a munkásosztály egészének érdekeivel, vagy (és) azoknak a munkásoknak, illetve a munkásosztály azon részének érdekeivel, akik küldöttei a határozatra szavaztak. A munkásosztály uralmát fenyegető veszélynek ez a formája előreláthatatlan volt, így az elemzés számára is a legbonyolultabb. A munkásosztály uralmát a saját bürokráciája részéről fenyegető veszélynek ezt a — legrejtélyesebb — formáját később fogom elemezni. Itt a községi képviselő-testületek, tartományi és köztársasági képviselőházak társultmunka-tanácsairól, az önigazgatási érdekközösségek és ügyviteli bankok közgyűléseiről van szó, a formailag-jogilag létrehozott küldöttségekről és intézményekről, az önigazgatás sejtjeit képező társultmunka-szervezetekről, helyi közösségekről, bizonyos mértékben még a munkástanácsokról is. De ezekről később lesz szó.

A munkásosztály uralmát a saját bürokráciája részéről fenyegető veszély felsorolt négy formája mindenekelőtt Sztálin koncepciójában nyilvánult meg, kisebb-nagyobb mértékben megfigyelhető volt a többi szocialista országban is, de egyes formáitól bizonyos időszakokban vagy hosszabb ideig tartó tendenciaként mi sem maradtunk mentesek. Annak felismerésétől, hogy milyen mértékben és a veszély melyik formája fenyegeti a munkásosztály uralmát nálunk — nem mint pillanatnyi, átmeneti állapot, hanem mint tartós, hosszabb időn át létező objektív tendencia — nagy mértékben függ, meg tudjuk-e valósítani az önigazgatást, mint történelmi kategóriát, mint egyetlen módját annak, hogy felülkerekedhessünk a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély bármely formáján.

3) A mozgalom és a berendezés viszonyából eredő dilemma lehető megoldás.

Mivel a szocialista forradalom fegyveres szakasza után a munkásosztály uralmát a saját bürokráciája részéről fenyegető veszély elméletileg és gyakorlatilag is erősödhet és tartósan fennmaradhat, ezért el kell hárítani a veszélyt, mégpedig a mozgalom és a berendezés viszonyáról eredő dilemma megoldásával.

A munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges forradalmi mozgalmának féken kell tartania a berendezést és állandóan bírálóan kell viszonyulnia hozzá. A kommunista pártnak mint a munkásosztály élcsapatának, a mozgalom forradalmi magvának, és a szakszer-

vezeteknek, mint a munkásosztály autentikus tömegszervezetének, melyek a munkásosztályt önmaga felszabadítása felé vezetik, eszmei és akciós adottságaik útján meg kell akadályozniuk, hogy a mozgalom teljes egészében a berendezésbe menjen át, hogy a berendezés szervezeteivel, közösségeivel és intézményeivel azonosuljon, azaz, a munkásosztály uralmának társadalmi rendszerével vagy a munkásosztály nevében gyakorolt hatalommal. Ez a feltétele annak, hogy a munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges politikailag szervezett forradalmi mozgalma mindörökre megőrizze munkás-forradalmi és osztályjellegű hitelességét és önállóságát, és hogy a berendezéssel szemben fenntarthassa a politikailag erősebb pozícióját. A mozgalomnak ez a hitelessége (autentikussága) és önállósága (autonómiája), de kiváltképp a berendezéssel, az önigazgatással, mint uralmi társadalmi rendszerrel szembeni politikailag erősebb pozíciója, meg kell hogy akadályozza a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély bármely formájának létrejöttét. A mozgalom ilyen viszonyának a berendezéshez, annak szervezeteihez, közösségeihez és intézményeihez olyan irányban kell hatnia, hogy maga a berendezés is, szervezeteivel, közösségeivel és intézményeivel egyetemben dinamikusabbá, életszerűbbé váljon, folyamatos átalakulások, változások, a munkásosztály történelmi szerepének és érdekeinek megfelelő intézményes megoldások útján. A berendezés változásai, az önigazgatási szervezetek, közösségek és intézmények — mint a berendezés részei — gyakori átszervezése tehát nem elemi csapás, mint néha mondani szokták, hanem az önigazgatás, mint a munkásosztály uralmi rendszere fejlődésének szükségszerűsége, a bürokratizálódás és a munkásosztály fölé emelkedése megakadályozásának előfeltétele.

Ezzel távolról sem merítettük ki a mozgalom és a berendezés viszonyának vitáját. A probléma még bonyolultabbá válik, ha tekintetbe vesszük, hogy a munkásosztálynak azok a politikai szervezetei, melyek hordozzák, helyesebben: belülről fejlesztik a mozgalmat az önigazgatás felé, szintén ki vannak téve a bürokratizálódás veszélyének és annak, hogy kiszakadjanak a mozgalomból és a berendezéssel, annak szervezeteivel, közösségeivel és intézményeivel azonosuljanak, ezáltal objektíve kiváljanak a munkásosztályból és elidegenüljenek tőle.

A mozgalom — berendezés viszonyával kapcsolatosan a feltett kérdésre a következő lehetne a válasz: *a munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges politikailag szervezett forradalmi mozgalmának meg kell maradnia mozgalomnak, forradalminak, tömegesnek és politikailag szervezettnek, megőrizve autonómiáját, a berendezéssel való viszonyában pedig megtartani a politikailag erősebb pozícióját. Ez a feltétele annak, hogy a munkásosztály uralmát a saját bürokráciája részéről fenyegető veszély bármely formáját elháríthassák.* Úgy vélem, hogy a mozgalom és a berendezés így megfogalmazott viszonya történelmileg és tartósan szükségszerű, időbelileg tehát korlátlan a mozgalom politikai túlsúlya a berendezés *bármely* formája felett.

Ezt a választ Marx már idézett gondolatával támaszthatjuk alá: „A kommunizmus a mi számunkra nem egy állapot, amelyet létre kell hozni — egy eszme, melyhez a valóságnak igazodnia kell. Mi azt a tényleges mozgalmat nevezzük kommunizmusnak, mely a jelenlegi állapotot megszünteti. Ennek a feltételei a jelenlegi feltevésekből következnek."

Az előzőekben arra a kérdésre adott válasz, hogy mi az önigazgatás elméletileg és minek kellene lennie a gyakorlatban*, valamint a mozgalom és a berendezés viszonyának most vázolt megoldása meggátolhatja nemcsak a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély bármely formájának létrejöttét, hanem elméletileg és gyakorlatilag is képes leépíteni bármely önigazgatás-ellenes alternatívát. Ez annál lényegesebb, mert az önigazgatást mint történelmi folyamatot nemcsak a politikai és az állami bürokrácia veszélyezteti, hanem váltakozva, vagy akár egyidejűleg veszély fenyegeti más önigazgatás-ellenes alternatívák részéről is.

III.

A JUGOSZLÁV TÁRSADALOM TÚLBURJÁNZÓ INTÉZMÉNYESÜLÉSE, EZZEL EGYIDEJŰLEG A MUNKÁSOSZTÁLYON BELÜLI SZOCIÁLIS ÉS POLITIKAI KONFRONTÁLÓDÁS — VÁLASZKERESÉSE ARRA A KÉRDÉSRE, HOGY KI ÉS MILYEN FELTÉTELEK MELLETT LEHET MOST OBJEKTÍVE A SZOCIÁLIS FORRADALOM MINT AZ ÁLLAM MINDENHATÓSÁGA TÚLHALADÁSÁNAK HORDOZÓJA

1) A jugoszláv társadalom intézményesülése és ennek következményei

Az már nyilvánvaló, hogy a jugoszláv társadalom túlintézményesült, és hogy az intézmények túlburjánzása a szocialista önigazgatási termelési viszonyok és egyáltalán az önigazgatás kerékkötőjévé vált. Mértani haladvány arányában nőtt az önigazgatási érdekközösségek közgyűléseinek és egységeinek száma, bizonyos mértékben az ügyviteli bankoké és ezek fiókintézeteié is. Az intézmények túltengése maga után vonta az állami és önigazgatási normák túltengését, ez pedig együtt járt a közigazgatási-ügyintéző apparátus számbeli növekedésével, a jugoszláv társadalom minden szintjén, a föderációtól a munkaszervezetig.*

* V. ö.: Neca Jovanov: Aspekti teorijske koncepcije samoupravljanja, Kulturni radnik, Zágráb, 1979/2. 3—51. oldal

* Megjegyzendő, hogy az elmélet még nem jutott túl azon a „terminológiai" vitán, vajon a munka vagy a munkások, társulásáról van-e szó, a munka társul vagy a munkások, tehát társultmunka-szervezetről vagy társult munkások szervezetéről kell-e beszélnünk.

Véleményem szerint itt a munkások önigazgatású szervezésének történelmi folyamatáról van szó, tehát a munkások önigazgatási szervezeteiről vagy az önigazgatásilag szervezett munkások szervezeteiről beszélhetünk. Ezt azért szorgalmazom, mert a munkások társulása és a munkások önigazgatású szervezése más-más fogalom. Mivel pedig a munka nem társulhat, tehát nem létezhet sem társult munka, sem a tár-

A fentieket hadd támasszam alá a következőkkel: a köztársasági képviselőházak a küldöttrendszer első négy éve alatt átlagban 300—500 törvényt fogadtak el, és minden társultmunka-alapszervezetnek törvényes kötelezettsége 20—40 általános önigazgatási aktus meghozatala.

Az intézmények elburjánzásával együtt járt az állami és önigazgatási normák túltengése, ez pedig megnövelte a keresletet az olyan emberek iránt, akik az intézményeket és a normákat alkotják, akik megalkotják és alkalmazzák azokat az eszközöket, amelyek lehetővé teszik, hogy az intézmények működhessenek, és hogy az emberek ezek szerint az állami és önigazgatási normák szerint viselkedjenek. Logikus, hogy ez fejtetőre állította az értékrendet — anyagilag és erkölcsileg az a munka vált legértékesebbé, amely intézményeket hoz létre, és amely biztosítja az intézmények működését, valamint azt, hogy az emberek az állami és önigazgatási normák szerint viselkedjenek. Ennek logikus velejárója, hogy mélyre zuhant az olyan munka anyagi és erkölcsi értéke, amely anyagi, művelődési és szellemi javakat hoz létre. A következmények nyilvánvalóak: az anyagi javak termelésének tömegesen fordítanak hátat a mérnökök és technikusok, később a magasan képzett, majd a szakképzett munkások is. Termelőmunkával ma nagyjából csak az foglalkozik, akinek más választása nincs. Ez odavezetett, hogy felduzzadt a vezető, az irányító, az adminisztratív és a rezsi-személyzet a társultmunka-szervezetekben, később a társadalmilag privilegizált szervezetekben és intézményekben, majd a munkásosztálytól elidegenült hatalmi központokban. Akinek erre nincs esélye, főiskolára megy. Bizonyos fenntartással azt a következtetést vonhatnánk le, hogy a munkásosztálynak az a termelő és bizonyos mértékben forradalmi magva, mely az anyagi javakat termeli, tömegesen hagyja el az anyagi termelést, feláldozva szakmáját, bizonyos fokig a munkásosztály ideológiáját is a jobb szociális státus végett.

2) *Az intézmények formai-jogi és tényleges természete*

Az intézmények, melyekről szó van, formálisan, jogilag önigazgatási intézmények (az önigazgatás jelzőt elnevezésük is tartalmazza), a küldöttrendszer útján az önigazgatás sejtjeiből származnak, de ténylegesen, mintegy köldökzsinórral az államhoz kötődnek és objektíve annak üzemei. Éppen ezért ezek az intézmények *közvetítő* intézményekké válnak, és mint ilyenek, ahelyett, hogy összekötnék a különböző, ellentmondó, ellentétes és osztályérdekek hordozóit, mint normatív koncepciójukból következne, objektíve előbb vagy utóbb dominációt (uralmat) harcolnak ki maguknak mindazon érdekek hordozói felett, akik között

sultmunka-szervezet. Ugyanígy nem a „munka felszabadítása" a kérdés lényege, hanem az önigazgatás, mint a munkásosztály öntevékenységének történelmi folyamata és a munkások önigazgatású tevékenysége, mint önfelszabadító akció, tehát itt a munkás felszabadításának történelmi feladatáról van szó, a „szabadság birodalmának" megteremtéséről, nem a munka, hanem az ember számára.

közvetítenek. Azokról a közvetítő intézményekről van tehát szó, melyek alkotmányjogilag a munkásosztályhoz tartoznak, de dominációt valósítanak meg felette (a munkásosztály egésze vagy egyes részei felett), így éppen politikai és gazdasági hatalmuk erejével a munkásosztály autentikus érdekei és történelmi szerepe megvalósításának legfőbb akadályozóivá válnak. Ez a nagyszámú közvetítő, a munkásosztálytól elidegenült és függetlenné vált intézmény, a gazdasági és politikai hatalomért folyó harcban gyakran vetélytársaként jelenik meg, de a munkásosztállyal szemben privilegizáltak és politikailag homogének. Ezek az intézmények a munkásosztállyal szemben azért privilegizáltak (szociálisan) és homogének (politikailag), mivel erős politikai pozíciójuk (dominációjuk) van a munkásosztály felett és ezen a politikai domináción alapul vagy ebből következik a munkásosztállyal szembeni privilegizált szociális és anyagi helyzetük. Ezek közé a közvetítő intézmények közé nemcsak az államot és klasszikus intézményeit sorolom, hanem olyanokat is, melyek alkotmányjogi koncepciójukat tekintve *önigazgatási* intézmények, és amelyek normatíve, a küldöttrendszer útján a társultmunka-szervezetekből származnak, a munkásokhoz tartoznak, de amelyek — ismétlem — köldökzsinórjukkal továbbra is vagy utólag, az államhoz kötődnek, mint a legerősebb és a munkásosztálytól elidegenült, legfüggetlenebbé vált közvetítő intézményhez. Valójában az állam üzemei, segédeszközei a munkásosztály és a munkásosztály érdekei feletti domináció megvalósításában. Ez a tény lényegesen megnehezíti azok azonosítását, akikkel a munkásosztály osztály-összeütközésben áll; mind a mi számunkra, kutatók számára, mind pedig, vagy még inkább, a munkásosztály számára.

A normatíve önigazgatású intézmények, valójában pedig az állam politikai üzemei, vagyis éppúgy, mint az állam, a munkásosztálytól elidegenült, függetlenné vált hatalmi központok problémáját elméleti kérdésként is érdemes felvetni. Számomra nem vitás, hogy egy *közvetítő* intézménynek előbb vagy utóbb dominánssá *kell* válnia azok felett, akik között közvetít, tekintet nélkül arra, hogy az állam-e ez, vagy a klasszikus állami intézmények egyike, avagy olyan intézmény, mely elméletileg, formailag és jogilag önigazgatású. Ezt a következtetést a bankok viszonyának elemzéséből vonom le, melyek egy évtizede vagy még előbb kialakult dominációja a munkások felett a mai napig érintetlen maradt, jóllehet formailag és jogilag (politikai állásfoglalások és törvényes rendelkezések útján) a teljes bankrendszer állami státusa megszűnt és a bankokat is önigazgatási alapokra helyeztük. Ide sorolhatók az önigazgatási érdekközösségek közgyűlései is, melyek határozataikkal olyan erős irányító-közigazgatási apparátust hoztak létre, ami társadalmi hatalmát tekintve először magán a közgyűlésen kerekedett felül, majd a közgyűlésen keresztül dominációt teremtett azon gazdasági és társadalmi tevékenységű munkaszervezetek felett, melyek között jogilag és formailag a közgyűlésnek kellene összekötő kapocsnak

lennie, valójában pedig *közvetítő* — objektíve tehát közvetítő intézmény formáját öltve már dominációt is szerzett *mindazok* felett, akik között közvetít.

3) Az önigazgatók viselkedése túlzott jogi szabályozásának következményei

A jogi normák (az állami és az önigazgatási normák egyaránt) olyan mértékben szaporodnak, hogy amennyiben mindegyiket végre próbálnánk hajtani — különösen azokat, melyek általában az emberek, de kiváltképp az önigazgatók viselkedését szabályozzák —, nem is maradna tér önigazgatási akcióra, mint önfelszabadító tevékenységre. Ha az önigazgatók tényleg tartanák magukat a nekik szánt normákhoz, akkor ez nem az alkotó ember cselekvésének, hanem inkább a robotok programozott viselkedésének látszatát keltené. Ezzel egyidejűleg nagyobb tér jut a különböző, objektíve és reálisan létező önigazgatás-ellenes ténykedésnek. Úgy vélem, hogy intézményesen és jogi normákkal, valamint politikai akciókkal (nem pedig politikai propagandával és agitálással) a különböző létező és reálisan létrejöhető önigazgatás-ellenes alternatívák megvalósulását kellene megakadályozni, magát az önigazgatást pedig, mint történelmi folyamatot, inkább erkölcsi, mint jogi normákkal erősíteni, akció és nem propaganda útján teremteni meg az önigazgatási társadalom erkölcsi értékrendjét. Erre azért mutatok rá, mivel úgy találom, hogy az önigazgatásnak, definíciója bármely változatából indulunk is ki, a munkára képes összemberi potenciál anyagi és erkölcsi motiválását kell jelentenie, az alkotóképességek kibontakoztatására, az anyagi, a művelődési és szellemi javak egyidejű létrehozására, valamint az önigazgatás koncepciójának és gyakorlatának továbbfejlesztésére serkenteni. Feltéve, hogy alkalmazzuk a meglevő normákat, ennek az alkotóképességnek a kibontakozására nem jut tér. Az önigazgatás, bármelyik meghatározását vesszük is, magába foglalja az önigazgatók alkotóképességéhez, az anyagi, a művelődési és a szellemi javak előállításához, valamint az önigazgatás koncepciójának és gyakorlatának továbbfejlesztéséhez szükséges társadalmi tér állandó bővítését. Tevékenységük ehelyett intézmények és normák létrehozására korlátozódik, a társadalmi-politikai szervezetek pedig energiájukat előbb az intézmények és normák létrehozásában merítik ki, később pedig abban, hogy kötelezővé tegyék az emberek számára a normák szerint való viselkedést. Az emberek önigazgatási tevékenysége csak annyiban lehet önfelszabadító is, amennyiben alkotó tevékenység, amennyiben belső indítékú, nem pedig külsőleg rákényszerített, tehát nem a „szükségszerűség", hanem a „szabadság birodalmára" jellemző tevékenység.

Fel kell tennünk a kérdést — és választ is találni rá —: Mi történt a jugoszláv kommunista és munkásmozgalommal a fegyveres szocialista forradalom után? Nem veszélyezteti-e ezt a mozgalmat állandóan a

berendezés, és nem fektette-e a párt, illetve a Kommunisták Szövetsége, minden korábban létező és újonnan létrehozott politikai üzemével együtt, minden energiáját, többé-kevésbé egész idő alatt a társadalmi rendszer (berendezés) modelljének kidolgozásába, és a társadalmi rendszernek ez a modellje nem viszi-e át a mozgalmat teljes egészében a berendezésbe? Szimptomatikus, hogy a párt, összes politikai üzemével együtt, minden energiáját először a társadalmi rendszer modelljének a felkutatására fordította, később pedig magának a rendszernek a megszilárdítására. Az érem másik oldala — a kommunista és munkásmozgalom minden energiájának a társadalmi rendszer (berendezés) és a hatalmi rendszer megszilárdítására való fordítása —: Ha egyszer a berendezés megcsontosodik, akkor saját szociális forrása, a munkásosztály ellen fordul, elfojtva a munkásosztály saját felszabadítására irányuló politikailag szervezett forradalmi mozgalmát, azt a szociális alapot, amelyből ez a rendszer — a berendezés — kinőtt. Nem mellékes felfigyelni arra, hogy a politikai szervezetek és az önigazgatási intézmények tevékenysége, a társult munkáról szóló törvény megvalósításában főleg a törvény által előírt önigazgatási általános aktusoknak a törvényben meghatározott határidőben való meghozatalában merült ki.

Ily módon valójában a közvetítő intézmények és a saját életüket élő normák túltengését értük el, „alattuk" viszont meglehetősen más reális élet és társadalmi gyakorlat létezik, mely saját belső logikája szerint él. Egyik oldalról tehát a *közvetítő* intézmények hirtelen növekedését látjuk, a másik oldalról a reális életet és a társadalmi gyakorlatot, és a kettőt nagy szakadék választja el egymástól. Az intézmény- és normatív rendszer változásai sokkal gyorsabbak, mint az erőviszonyok változásai a politikai és gazdasági hatalom reális szerkezetében, a munkásosztály és ennek tényleges osztályjellegű önigazgatási intézményei javára.

*

Az eddig kifejtetteket a következőkben összegezhetném: az önigazgatás bizonyos csíráinak, melyek megvoltak, fennmaradása és fejlődése is kérdésessé vált, mert egyidejűleg megalapoztuk a jugoszláv társadalom újabb elbürokratizálódását — az állam „bővített újratermelését", de nem a klasszikus formájában, hanem azoknak *a közvetítő intézményeknek* a hiperprodukciójával, melyek csak formailag és jogilag önigazgatásúak, formailag és jogilag az önigazgatás sejtjeiből származnak, a küldöttrendszer útján, de amelyek köldökzsinórjukkal az államhoz kötődnek, az államhoz nőttek és objektíve az állam politikai hajtóművei. Az állam tehát, önigazgatás helyett, a párt politikai támogatásával (vagy előzetes határozata alapján) a saját (és a párt) *politikai* hatalma erejével kibővítve újjászületik, de most már nem klasszikus államként, hanem azokon a közvetítő intézményeken, közösségeken és szervezeteken keresztül, amelyek csak formálisan önigazgatásúak, de ténylegesen „felülről" lettek létrehozva (törvények és a pártvezetőségek politikai állásfogla-

lása alapján), a párt politikai üzemei, a párt ellenőrzése alatt, jóllehet jogilag önigazgatásúak és — szintén jogilag — az önigazgatás sejtjeiből származnak, a társultmunka-szervezetek dolgozói és a helyi közösségek polgárai által választott küldöttségek útján.

Az állam és ezek a közvetítő intézmények közötti nem formális összefüggés és kölcsönös függőség, mint horizontális kapcsolat, erősebbnek bizonyult és felülkerekedett a társultmunka-alapszervezetek munkásai, valamint a helyi közösségek polgárai és a felsorolt közösségek, szervezetek és intézmények közötti formális-jogi vertikális kapcsolaton és formális-jogi kölcsönös függőségen, jóllehet ezek formailag és jogilag, a küldöttrendszer útján, az önigazgatás sejtjeiből erednek, de mivel ténylegesen közvetítő szervezetekké, közösségekké, intézményekké váltak, az államhoz kötődnek vagy kölcsönös összefüggésben állnak vele. Emiatt ezeket a *közvetítő* intézményeket, éppúgy, mint az úgynevezett önigazgatási általános aktusokat, a társultmunka-alapszervezetek munkásai és a helyi közösségek polgárai csak formális-jogi szavazással hozták létre, illetve fogadták el, és ezzel formalizálták az állam által rájuk osztott kötelezettséget, mint az ő (az állam) szükségletét, nem pedig a munkások és polgárok szükségletét. Ezért a munkások és polgárok, az említett intézmények alapítása és az önigazgatási aktusok elfogadása során úgy érezték, úgy is viselkedtek, mint akik rájuk tukmált kötelezettséget teljesítenek, nem pedig a saját megfontolt igényeiket elégítik ki. Véleményem szerint a jugoszláv társadalomban ez a probléma az állam legbonyolultabb problémája.

Nem állítom ezzel azt, hogy a szocialista államot teljes egészében maradéktalanul meg kell szüntetni. Tudatában vagyok Marx figyelmeztetésének, hogy „a burzsoá állam megszűnik, a szocialista állam elhal", vagyis hogy a szocialista állam elhalása és az önigazgatás megvalósulása egységes történelmi folyamat, melyet nem lehet időhöz kötni, melynek befejezését időben nem lehet meghatározni.

Lehetséges, hogy ez a történelmi folyamat most érkezett abba a fázisába, amikor az állam és az önigazgatás közötti összeütközés kulminál, és a párt ingadozó gyakorlati-politikai akciói következtében (az állam és az önigazgatás között), továbbá gyakorlati (cselekvő) politikai határozatlansága miatt — az állam és az önigazgatás összeütközésében — az állam krízise (tehetetlensége) nyilvánul meg: megvalósítani ma még szükségszerű funkcióit, de ugyanígy az önigazgatás krízise (tehetetlensége) is, önmaga felújítása tekintetében és abban, hogy politikailag és gazdaságilag felülkerekedjék az államon, maga alá rendelve azt.

Az állam és az önigazgatás egyidejű krízisének tudományosan meggyőzőbb diagnózisa elemzést és nyílt párbeszédet igényelne, a Kommunisták Szövetsége tényleges és megvalósított eszmei és cselekvőképességéről, hogy a munkásosztály élcsapataként is történelmi szerepe, valamint autentikus jelenlegi és történelmi érdekei megvalósítására irányuló politikailag szervezett mozgalma forradalmi magvaként valósítsa meg önmagát, az önigazgatást értve alatta, mint történelmi folyamatot, mely

nemcsak az állam, „a társadalom felett álló erő", hanem mindazon közvetítő intézmények és normák felszámolására is irányul, amelyek korlátozzák vagy lassítják a munkásosztály és egyáltalán az ember önigazgatási tevékenységét, alkotó és önfelszabadító akcióit. Ez alatt nyílt párbeszéd is értendő, a Kommunisták Szövetsége eszmei és akcióképességei kohéziójának integratív tényezőjéről, a saját történelmi szerepe, autentikus jelenlegi és történelmi érdekei megvalósításáért folyó harcban.

4) A munkásosztály szociális dezintegrációja és egyes részei parciális érdekeinek átpolitizálása

Óvatosan és kockázattal bocsátom nyílt párbeszédre e tézist — inkább hipotézist —, melyet empirikus kutatás útján kellene ellenőrizni. Az anyagi termelés területén a munkásosztálynak az a része maradt, mellyel kapcsolatban nem lehetünk teljesen biztosak, képes-e forradalmi változások alapvető szubjektumává — a szociális forradalom szubjektumává és hordozójává — válni. Akik ugyanis az anyagi termelésben eszmeileg és termelésileg a legértékesebbek voltak, és alkalmuk nyílt elmenni, elmentek: először a rezsibe, azután az igazgatóságba, majd az érdekközösségek adminisztratív-irányító apparátusába, bankokba, hivatásos politikai, állami vagy más tisztségviselőnek, ahol a fizetést a funkció szintjéhez mért koefficiens alapján számolják, nem pedig a valós és megvalósított eszmei és cselekvő képességek, vagy iskolai végzettség arányában. Ezért tűnik ma számomra a szociális forradalom alapvető szubjektumának azonosítása a legbonyolultabb kérdésnek. Elméletileg nem vitás, hogy a munkásosztálynak kell a szociális forradalom szubjektumának lenni — lehet, hogy máris az —, mert csak ez az osztály képes annak a történelmi feladatnak a végrehajtására, hogy önmagát felszabadítva, felszabadítsa a társadalmat és egyáltalán az embert. Megvitatásra kínálkozó kérdése azonban, hogy vajon jelenleg a munkára képes lakosságnak az a része, amely az anyagi termelés területén maradt, eszmeileg és cselekvésbelileg valóban alkalmas-e arra, hogy osztálya forradalmi magva és a szociális forradalom elemi szubjektuma legyen? Nem ez-e a munkásosztálynak az a része, mely a harmincezernél több invesztíciós határozat által szociálisan a legnagyobb mértékben konfrontálódott? Nem nyitottak-e ezek a részérdekek, melyek a kettős, háromszoros kapacitású beruházási határozatokban nyertek megfogalmazást — a részérdekek átpolitizálása, az akkumuláció felhasználásával kapcsolatos politikai határozatok — nemcsak szociális, hanem politikai frontokat is a munkásosztályon belül? Ha tehát a munkásosztály, érdekeivel és intézményeivel először parcializálódott, azután konfrontálódott, majd amikor a beruházási határozatok politikai fedezetével parciális érdekei politikai érdekekké váltak, szociálisan és politikailag konfrontálódott — kérdés, hogy ebben az esetben objektíve képes-e a szociális forradalom elemi szubjektumává válni vagy sem?

*

Nyílt dialógust igényel a közvetítő intézmények, az állami és az önigazgatási normák hiperprodukciójának, az intézményeket létrehozó normákat alkotó emberek iránti kereslet felfokozódásának, az intézményeket és normákat létrehozó munka anyagi és erkölcsi túlértékelésének — ezzel egyidejűleg az anyagi, kulturális és szellemi értékeket teremtő munka anyagi és erkölcsi elértéktelenedésének — időbeli egybeesése a munkásosztály szociális, eszmei és politikai dezintegrációjával. Ez minden bizonnyal a modern jugoszláv társadalom legbonyolultabb kérdése, melynek diagnosztizálása, a kiút keresése feltétlenül *nyílt* dialógust igényel, intellektuálisan és emberileg becsületes, minden feszélyezettségtől mentes párbeszédet.

A modern jugoszláv társadalomnak ez a bonyolultsága, véleményem szerint, magában rejti a szocialista állam problémáit és a modern jugoszláv társadalomban megillető tényleges helyét is.

IV.

A SZOCIALISTA ÁLLAM ELHALÁSA ÉS AZ ÖNIGAZGATÁS MEGVALÓSULÁSA: KÉT NÉVEN NEVEZETT, EGYSÉGES FOLYAMAT

1) Az önigazgatás megvalósulása mint történelmi folyamat minden esetben az állam elhalását jelenti

Az állam az önigazgatást kezdetben „felülről" vezeti be, és a saját maga, valamint a párt *politikai* erejével „adagolja" az önigazgatás politikai és gazdasági erejét, és döntő hatással van a fejlődésére. Ezután konfliktusokra kerül sor az állam és az önigazgatás között, melynek feloldódása a munkásosztály és a politikai, valamint az állami bürokrácia közötti nyílt vagy potenciális osztály-összeütközés erőviszonyaitól függ. Ez az állam elhalása és az önigazgatás egyidejű megvalósulása folyamatának intenzitása szempontjából döntő mozzanat. Úgy vélem, hogy az önigazgatás törvényes úton, „felülről" való bevezetése 1949—50-ben az egyetlen lehető megoldás volt. Nem értek egyet azokkal a véleményekkel, melyek szerint minden későbbi probléma innen ered. Az igazi probléma szerintem az, hogy a Kommunista Párt, illetve a Kommunisták Szövetsége nem különült el véglegesen az államtól és nem horgonyzott le szociális forrásánál, a munkásosztálynál, hogy mint annak élcsapata és önmaga felszabadítására irányuló tömeges politikai mozgalmának forradalmi magva, valósítsa meg önmagát, a politikailag szervezett munkásosztály erejével harcolva az önigazgatás megvalósításáért, olyan intézmények és normák létrehozásáért, melyek ténylegesen munkás-intézmények és normák lennének, és amelyek határozataikkal mindenekelőtt a munkásosztály autentikus érdekei és történelmi szerepe megvalósításának útját egyengetnék. A probléma tehát az, hogy a modern jugoszláv társadalomban is többé-kevésbé az állam és a tőle el nem különült

pártvezetőség politikai hatalmával jönnek létre a munkásosztály önigazgatási intézményei, majdnem úgy, mint az első munkástanácsok 1949—50-ben. Ebből a szempontból nem fogadom el azt a meglehetősen elterjedt tézist, hogy „az államnak ma is védenie és szavatolnia kell az önigazgatást". Hasonlóképpen szükségesnek tartom felújítani a dialógust „az államként szerveződött proletariátus" elméletileg vitatható téziséről, melyet az önigazgatás, mint a munkásosztály uralma megvalósításának egyik formájaként értelmeznek.

2) Az állam elhalása nem jelenti minden esetben az önigazgatás egyidejű megvalósulását

A jugoszláv gyakorlat megmutatta, hogy az állam formailag feladta egyes klasszikus funkcióit és intézményeit, de ezeket a munkásosztály és ennek autentikus osztály-intézményei, valamint az önigazgatás általában (egyelőre még nem tanulmányozott és nem azonosított okok miatt) *egyidejűleg* nem vette át. Emiatt azután különböző időközökben üres tér keletkezett az állam és az önigazgatás között, melyet rendszerint az önigazgatás-ellenes alternatívák töltötték fel. Általában új társadalmi hatalmi központok jöttek létre vagy a meglevő állami mikroorganizmusok erősödtek meg. Társadalmi hatalmukat tekintve az egyik is, a másik is, felülmúlta az önigazgatást és viszonylag hosszú időn át korlátozta fejlődését. Ilyenek voltak például a komplett bankrendszer, később az önigazgatási érdekközösségek közgyűlései stb. mint klasszikus közvetítő intézmények, melyek csak formailag és jogilag önigazgatásúak, ténylegesen viszont, a munkásosztály és az önigazgatás feletti dominációjukat tekintve, államiak. Ezen közvetítő intézmények (bankok, önigazgatási érdekközösségek, biztosítási közösségek stb.) és a klasszikus szocialista állam között harc folyik a politikai és a gazdasági hatalom felosztásáért — a hatalomért folyó harcban tehát konkurrensek —, de az önigazgatással szemben mindig egységesek, mert ez a kapcsolat biztosítja fennmaradásukat és dominációjukat az önigazgatás felett. A munkásosztály és a tényleges önigazgatási intézmények feletti domináció fenntartására és erősítésére való törekvés hátterében az említett állami és más közvetítő intézményekben dolgozó embereknek az az igyekezete rejlik, hogy megőrizzék, sőt növeljék kiváltságos és anyagilag privilegizált helyzetüket.

Ezzel kapcsolatban vitát kezdhetnénk arról is, hogy a modern jugoszláv társadalomban ki képezi az államot és ki az önigazgatást — milyen ismérvek alapján ismerhetjük fel egyiket és a másikat. Nem felesleges, és ennek az írásnak a témája szempontjából sem mellékes annak megállapítása, hogy Jugoszlávia ma a közvetítő intézmények és a jogi normák alapján (állami, közigazgatási, kvázi-önigazgatási és önigazgatási), a lakosság számához viszonyítva első helyen áll a világon. Ugyanez a tény teljesen eltérően is tolmácsolható — egyesek szemében az, hogy 2 500 000 ember a küldöttrendszer tagja, a jugoszláv társa-

dalom demokratikusságának bizonyítéka, mások számára (alapjában véve az én számomra is) ez két és fél millió ember, akikkel manipulálni lehet. Hasonló a helyzet az úgynevezett munkástöbbséggel is; egyeseknek a társadalmi-politikai szervezetek, közösségek, önigazgatási és más intézmények munkásosztály jellegét tanúsítja, mások annak lehetőségét látják benne, hogy a munkásosztállyal, a munkásokkal és autentikus érdekeikkel manipulálhassanak. Nem kicsi azoknak a határozatoknak a száma, amelyet formálisan, jogilag olyan intézmények hoztak, ahol munkástöbbség van, ezek az intézmények mégis gyakran hoznak olyan határozatokat, melyeknek következményei közvetlen ellentében állnak vagy azoknak a munkásoknak az érdekeivel, akiknek küldöttei *szavaztak* (nem döntöttek) róla, vagy a munkásosztály egészének autentikus érdekeivel. Ebben a tényben, egyebek között, megvan a „magánvaló" osztály és a „magáért-való" osztály közötti, teljesen szem elől tévesztett megkülönböztetés. Ezért a (megvalósulatlan) munkástöbbség kérdését sohasem *valamelyik* munkáscsoport veti fel, hanem azoknak a munkásoknak valamelyike, akik már eljutottak a „magáért-való osztály" szintjére, tehát *tudatában* vannak a munkásosztály történelmi szerepének és érdekeinek, akiknek megvan az eszmei és cselekvő képességük, hogy mint politikailag és önigazgatásilag szervezett osztály, küzdjenek a munkásosztály autentikus érdekeinek érvényesítéséért.

V.

DECENTRALIZÁCIÓ, DEMOKRATIZÁCIÓ, DEZINTEGRÁCIÓ

Jóllehet nálunk a dezintegráció, decentralizáció és demokratizáció fogalmának különböző értelmezése terjedt el, szükséges a párbeszéd arról, ami a modern jugoszláv társadalomban általánosan elfogadott.

1) A vertikális decentralizációt (föderáció—köztársaság vagy tartomány—községek közössége—község—helyi közösség) többé-kevésbé vertikális dezintegráció is kísérte. A felsorolt társadalmi-politikai közösségek politikailag és közgazdaságilag bizonyos fokig *zárt* körök. Valószínűleg azért van az, hogy a vertikális irányú önigazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások a gyakorlatban a politikai, az állami és a gazdasági bürokrácia „rothadó" kompromisszumainak jegyét viselik, mivel ez kisebb-nagyobb mértékben uralkodik „saját" társadalmi-politikai közösségén. Joggal tehető fel a kérdés: Vajon a társadalmi-politikai közösség az állam elhalásának, az állami funkciók társadalmasításának módja és formája vagy állam — kicsiben? Jelentős feladat volna felkutatni állandó egymás közötti konfliktusaik, a különböző érdekek hordozói közötti lassú, néha korlátlan ideig húzódó egyezkedésük és megállapodásaik valódi hátterét.

2) A föderáció illetékességének horizontális decentralizációja a hat köztársaságra és a két tartományra, a köztársaságok illetékességének de-

centralizációja a községekre, a községeké a helyi közösségekre és a társultmunka-szervezetekre, először politikai-területi szervezeteket hozott létre, azután olyan szervezeteket, melyekben az emberek munkaviszonyba lépnek, mint zárt körökbe. Az úgynevezett önigazgatási megegyezés és társadalmi megállapodás ezek között a politikai-területi közösségek és a társultmunka-szervezetek között, lényegében a csúcsok, a politikai, állami és gazdasági bürokrácia megegyezésének és megállapodásának ismérveit viseli. A megbeszélések és megállapodások kimenetele (kompromisszum) rendszerint inkább a hordozók (szubjektumok) politikai hatalmát tükrözi, mint a különböző érdekkel kapcsolatos érvek erőviszonyait.

3) A vertikális és horizontális decentralizáció nem jelentette egyúttal a jugoszláv társadalom demokratizációját is. Amennyiben a vertikális és horizontális decentralizáció leírt folyamata pontos, elmondhatjuk, hogy a jugoszláv társadalom várt demokratizációja (az önigazgatás megvalósulása) helyett dezintegráció következett be — viszonylag nagyszámú különböző szervezet, viszonylag zárt körök jöttek létre. A növekvő zárt körök közötti állandó konfliktus lehetősége elködösítette a jugoszláv társadalom osztálystruktúráját és a valós vagy potenciális összeütközések osztály- és szociális jellegét. Ez természetesen fékezi a munkásosztály „magánvaló" osztályból „magáért-való" osztállyá alakulását, gyengíti eszmei és cselekvőképességét, az önigazgatás-ellenes alternatívák hordozóival folyó harc hatékonyságát.

Fordította *Szöllősy Vágó László*

Rezime

Pledoaje za javni dijalog o problemima socijalističke države u savremenom jugoslovenskom društvu

Autor se opredelio — kako sam navodi u uvodnom delu svog napisa — da na neuobičajeni način piše o problemima socijalističke države u savremenom jugoslovenskom društvu. Ovo je opredeljenje motivirano stalnom multiplikacijom situacije jugoslovenskog društva, kroz prevazilaženje svih oblika država kao „posebne sile iznad društva".

O ovom autorovom nastojanju govore sami naslovi poglavlja koji nas vode ako ne kroz hronologiju, ono kroz evoluciju socijalističkog društva, od završetka oružanog dela socijalističke revolucije, preko međusobnih odnosa masovnog politički organizovanog revolucionarnog pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje i samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema vlasti radničke klase — poretka, zasnovanog na društvenoj svojini sredstava proizvodnje, do analize ostvarivanja dve opasnosti po vlast radničke klase — od razvlašćene buržoazije i sopstvene birokratije. Posebnu pažnju autor pridaje razradi oblika ostvarivanja opasnosti po vlast radničke klase

od vlastite birokratije, koja je po izlaganju autorovom, opasnost u nastajanju, nasuprot opasnosti od razvlašćene buržoazije, koja je nestajuća opasnost.

Institucionalizacija jugoslovenskog društva i njene konzekvence — socijalno i političko konfrontiranje unutar same radničke klase, preterano pravno normiranje ponašanja samoupravljača, socijalna dezintegracija radničke klase i politiziranje parcijalnih interesa pojedinih njenih delova — određene su u drugom poglavlju, dok je treće posvećeno procesu odumiranja socijalističke države i ostvarivanju samoupravljanja, kao jedinstvenom istorijskom procesu, označenog sa dva različita imena.

Kurzfassung

Aufforderung zur offenen Diskussion über die Problemen des sozialistischen Staates in der zeitgemässen jugoslawischen Gesellschaft

Der Verfasser hat sich — wie er es in der Einführung seines Artikels, selbst sagt — zur ungewöhnlichen Schreibweise über die Problemen des sozialistischen Staates in der heutigen jugoslawischen Gesellschaft, entschieden. Dieser Beschluss ist durch die stete Multiplikation der Situation der jugoslawischen Gesellschaft; durch das ständige Überholen aller Formen des Staates „als besonderer Macht oberhalb der Gesellschaft" motiviert.

Über diese Veranlagung des Verfassers, sprechen uns schon die Bezeichnungen der Kapitel, die uns nicht durch die Chronologie führen, sondern durch die Evolution der sozialistischen Gesellschaft — angefangen mit dem beendetem, bewaffneten Teil der sozialistischen Revolution, durch die Verhältnisse der massenhaft politisch organisierten revolutionären Bewegung der Arbeiterklasse für die eigene Befreiung und die Selbstverwaltung als integrierten Gesellschaftsystems der Macht der Arbeiterklasse auf das gesellschaftliche Eigentum begründet — bis zur Analyse der Gefahren, für die Macht der Arbeiterklasse von der enteigneten Burgeoisie und der eigenen Bürokratie. Besondere Achtung schenkt der Verfasser der Bearbeitung der Formen in denen sich die Gefahr von der eigenen Bürokratie, für die Macht der Arbeiterklasse entfaltet, da diese Gefahr — laut dem Autor — eine Gefahr im Entstehen; die Gefahr von der exproprierten Burgeoisie dagegen eine Gefahr im Verschwinden ist.

Die Folgen der Institutionalisation der jugoslawischen Gesellschaft — soziale und politische Konfrontation in der Arbeiterklasse selbst, übertriebene rechtliche Normierung des Benehmens der Selbstverwalter, soziale Desintegration der Arbeiterklasse und Politisierung der partiellen Interesse ihrer einzelnen Teile — sind im zweiten Kapitel bearbeitet, der dritte ist jedoch dem Absterben des Staates und Verwirklichung der Selbstverwaltung als einheitlicher — mit zwei Benennungen bezeichneter — Prozess gewidmet.